

Вітренко Юрій Миколайович,
кандидат економічних наук, доцент,
Заслужений економіст України,
провідний науковий співробітник,
Інститут вищої освіти
Національна академія педагогічних
наук України

Освіта України в Системі національних рахунків

Ключові слова: освітня діяльність; Система національних рахунків (СНР); основні економічні класифікації; освітній продукт (освітня послуга).

Діяльність освіти розглядається як один із 21 видів економічної діяльності, класифікованих Системою національних рахунків (СНР), стверджується, що в сучасних умовах розробки і впровадження реформ в освіті повинні здійснюватися з обов'язковим урахуванням концептуальних засад СНР.

Зростання впливу освіти на формування світогляду людини та його проявів у людських взаємовідносинах у сучасному суспільстві об'єктивно обумовлює посилення уваги розробників державної політики різного рівня до розв'язання проблем, які виникають у цій сфері.

Так, при визначенні в 2000 році глобальних Цілей Розвитку Тисячоліття (ЦРТ) глави держав і урядів 189 країн ООН (у тому числі й України) забезпечення освітою визнали другою серед восьми цілей. Україна ціль 2 сформулювала як «Забезпечення якісної освіти впродовж життя» з визначенням двох завдань та шести індикаторів [1].

У новій Європейській стратегії економічного розвитку «Європа 2020: стратегія розумного, сталого і всеохоплюючого зростання» серед п'яти основних цілей одна сформульована для сфери освіти.

Світовий банк, враховуючи взаємозв'язок освітньої діяльності і зайнятості населення, свою Доповідь про світовий розвиток у 2013 році повністю присвятив проблемам зайнятості, віднісши до найскладніших питань, на які повинні знайти відповіді ті, хто відповідають за політику, таке: «Чи є збільшення інвестицій в

освіту і професійну підготовку умовою зростання затребуваності на ринку праці, чи навички можуть бути сформовані у процесі праці?». [2]

В Україні у Програмі економічних реформ на 2010-2014 роки, розробленій та затвердженій Комітетом з економічних реформ на чолі з Президентом України, окремим розділом передбачена «Реформа системи освіти». [3]

Посилення уваги пояснюється ще й тим, що в останні роки обсяги державного фінансування освітньої діяльності зайняли значне місце в загальній структурі державних видатків багатьох розвинених країн. Так, у 2000-2007 рр. у Німеччині вони становили 4,4% ВВП, у Великій Британії та Франції 5,6%, в Італії 4,3%, в Іспанії 4,4; у Греції 4%, у США 5,5%, у Канаді 4,9%, у Японії 3,4%, (в Україні 5,3%). [4]

У зазначеній вище Програмі економічних реформ на 2010-2014 роки серед проблем, які характеризують стан справ у сфері освіти, вказується на неефективність механізму державного фінансування системи освіти. Незважаючи на збільшення бюджетних видатків на освіту (з 4,2% ВВП у 2000 році до 7% ВВП у 2007 році, тоді як у розвинених країнах у середньому 5% ВВП), ефективність використання цих коштів залишається вкрай низькою. [5]

На наш погляд, наведені вище положення із офіційних документів міжнародних організацій та вітчизняних органів влади переконливо доводять, що актуальність проблем розвитку освіти, у тому числі економічного характеру, об'єктивно зростає.

У цьому зв'язку слід зазначити, що вказане зростання зумовило збільшення кількості досліджень, присвячених пошуку шляхів розв'язання як проблем розвитку і поліпшення безпосередньо освітньої діяльності (Андрущенко В.П., Кремень В.Г., Луговий В.І., Ничкало Н.Г., Степко М.Ф.), так і соціально-економічних проблем (Близнюк В.В., Грищенко І.М., Грішнова О.А., Коленюк І.С., Лібанова Е.М., Петрова І.Л.). Проте аналіз публікацій вітчизняних дослідників проблем освіти економічного характеру виявив незрозумілі нам ігнорування принципів, положень і рекомендацій Системи національних рахунків (СНР), як стандартної «...сукупності показників послідовного та

взаємопов'язаного опису найважливіших процесів та явищ економіки: виробництва, доходів, споживання, нагромадження капіталу та фінансів» [6].

У той же час сучасні теорія і особливо практика економічного аналізу на макроекономічному рівні ґрунтується на положеннях СНР, запровадженої понад 50 років тому. Зараз практично всі країни з ринковою економікою, у тому числі й Україна (яка отримала такий статус у 2006 році), здійснюють свою економічну діяльність з урахування засад 4 версії СНР 1993.

У 2003 році Статистична комісія ООН прийняла рішення про оновлення СНР 1993. П'ята версія СНР 2008 підготовлена Міжсекретарською робочою групою з національних рахунків (МСГНР), яка складається з фахівців п'яти наступних організацій: Статистичного бюро Європейського співтовариства (Євростат), Міжнародного валютного фонду (МВФ), Організації економічного співтовариства і розвитку (ОЕСР), статистичного відділу ООН і регіональних комісій Секретаріату ООН, Світового банку. На сороковій сесії у лютому 2009 року Статистична Комісія ООН одноголосно прийняла СНР 2008 у якості міжнародного статистичного стандарту для національних рахунків і закликала всі країни якомога швидше перейти до складання і надання національної звітності на основі СНР 2008. Діяльність освіти у СНР класифіковано як один із 21 видів економічної діяльності.

Зазначене вище, на наше глибоке переконання, безальтернативно вимагає від сучасних дослідників економіки освіти здійснювати такі дослідження як мінімум з урахуванням понять і рекомендацій СНР для економічного аналізу, прийняття рішень та розробки економічної політики незалежно від галузевої структури економіки або рівня економічного розвитку країни. Основні концепції та визначення СНР засновані на економічній теорії та принципах, які мають універсальний характер і не залежать від конкретних економічних умов, у яких вони застосовуються. Усі економічні класифікації також мають універсальний характер.

У центрі уваги СНР є вимір виробництва продуктів, або, іншими словами, товарів і послуг, тобто, термін “продукт” це синонім товарів і послуг. При цьому

слід зазначити, що СНР проводить концептуальну різницю між ринковими продуктами, продуктами для власного споживання і неринковими продуктами, що дозволяє віднести будь-який продукт до однієї з цих груп. З метою правильного розмежування використовується Класифікація основних продуктів, версія 2 КОП 2 (Central Product Classification, version 2 CPC 2, ООН 2008 в.)

Продукти, або товари і послуги, виробляються різними виробниками, які, як правило, рідко виробляють один вид продукту відповідно до вказаної вище класифікації. З цієї причини для детального вивчення виробництва СНР використовує одиницю, яка у доповнення до основного виду діяльності може включати додаткові види виробничої діяльності. Такі одиниці у СНР мають звичний для освітян термін “заклади”. Заклади, які в основному зайняті одним і тим же видом економічної діяльності, згруповані у галузі відповідно до Міжнародної стандартної галузевої класифікації всіх видів економічної діяльності, 4-й переглянутий варіант МСГК, 4-й перегляд (International Standard Industrial Classification of All Economic Activities, Revision 4 ISIC. REV. 4) (ООН 2008 а).

Враховуючи роль ринку в сучасних моделях економіки у СНР зазначається різниця між заводами, які є ринковими виробниками, виробниками для власного виробництва, неринковими виробниками і некомерційними організаціями (НКО). Останні визначаються як юридичні особи або громадські організації, які створюються з метою виробництва продуктів, чий статус не дозволяє їм бути джерелом доходів, прибутку або іншої фінансової вигоди для одиниць, які їх засновують, контролюють або фінансують.

Проте це не передбачає, що безпосередньо НКО займаються лише неринковим виробництвом. Зокрема, такі НКО, як дошкільні заклади, школи, коледжі, університети і інші заклади освіти у СНР вважаються НКО, зайнятими ринковим виробництвом, якщо вони отримують платежі, які покривають їх затрати на виробництво і які достатньо високі, щоб суттєво впливати на попит їх послуг. У результаті виробничої діяльності таких одиниць повинні бути або прибуток, або збитки. Весь прибуток повинен залишатись у розпорядженні НКО,

оскільки їх статус не передбачає передачі його іншим одиницям. З іншого боку, статут НКО дозволяє їм отримувати додаткові надходження у вигляді пожертв, грантів тощо. На наше переконання, наявність у СНР такого розуміння як НКО надає можливість закладам освіти в умовах ринкової моделі економіки зберегти всі свої особливості і не перетворитися в бізнес-структури, чого бояться значна кількість керівників таких закладів. [7]

В Україні національні рахунки розробляються Держслужбою статистики згідно зі стандартом СНР, прийнятим міжнародними організаціями у 1993 році, і з цього року статистичні дані почали збирати та обробляти за Класифікацією видів економічної діяльності Європейського співтовариства (NACE) та Класифікацією продукції за видами економічної діяльності Європейського співтовариства (CRA). Діючі зараз національні статистичні класифікації видів економічної діяльності (КВЕД) і продукції та послуг (ДКПП) побудовані на основі зазначених вище європейських класифікацій.

Одним із основних показників виміру виробництва продуктів (товарів і послуг) у СНР виступає випуск, який представляє собою вартість товарів і послуг, що є результатом виробничої діяльності одиниць-резидентів у звітному періоді. [8] Саме цей показник лежить в основі розрахунку центрального показника СНР валового внутрішнього продукту (ВВП) виробничим методом (як різниця між випуском у ринкових цінах і проміжним споживанням у цінах покупців, або як сума валових доданих вартостей (ВДВ) видів економічної діяльності та податків на продукти, за винятком субсидій на продукти). Починаючи з 2001 року в Україні розрахунки ВДВ здійснюються за видами економічної діяльності, серед яких, як зазначалося вище, окремим видом класифіковано “Освіта”.

Запропонований невеликий екскурс до концептуальних засад СНР обумовлений перш за все тим, що до цього часу діюча економічна модель освітньої діяльності в Україні практично функціонує на засадах марксистсько-ленінської теорії та соціалістичної планової економіки, на основі яких “...було сформульовано загальноприйняте в радянській економічній літературі визначення, згідно з яким політична економія вивчає виробничі відносини... , які

управляють виробництвом, розподілом, обміном і споживанням матеріальних благ на різних етапах розвитку людського суспільства” [9], тобто, нематеріальні блага (перш за все послуги) та їх виробництво фактично визнавались “поза економікою”. Це, зокрема, стало теоретичною основою Методики визначення балансу суспільного продукту і національного доходу СРСР і союзних республік, яка була певним аналогом СНР. Так, у зазначеній Методиці, яка затверджувалася постановою Держплана СРСР і була обов’язковою до виконання всіма органами виконавчої влади, було прямо записано: “Баланс народного господарства є системою узагальнюючих економічних показників, які характеризують рівень розвитку економіки, масштаби, темпи розширеного відтворення і основні народногосподарські пропозиції. Теоретична основа його розробки марксистсько-ленінська теорія відтворення... . Баланс суспільного продукту характеризує відтворення суспільного продукту, які представляє собою сукупність матеріальних благ, вироблених в галузях матеріального виробництва... Суспільний продукт розраховується як сума вартостей валової продукції галузей матеріального виробництва” [10], тобто, до складу суспільного продукту і національного доходу результати діяльності в освіті не включались.

За таких ідеологічних і практичних обмежень дослідження проблем економіки й освіти радянськими економістами були спрямовані головним чином на розрахунок впливу освітньої діяльності на розвиток виробництва матеріальних благ, підвищення ефективності використання бюджетних коштів, які виділялись на розвиток освіти, а досліджень освіти, як галузі, де виробляються відповідні продукти, практично не було.

Після розпаду Радянського Союзу в Україні значна кількість організаторів освітньої діяльності і дослідників продовжує перебувати під деяким впливом зазначеної вище економічної теорії, що проявляється як в практиці організації економічної діяльності закладів освіти, так і в результатах певних наукових досліджень.

Переконливим аргументом такого висновку щодо практики перш за все може слугувати той факт, що всі державні і комунальні навчальні заклади

визначені бюджетним установами, які згідно Бюджетного кодексу України (п.12 ст.2) “...повністю утримуються за рахунок відповідного державного бюджету чи місцевого бюджету. Бюджетні установи є неприбутковими”.

У той же час, в умовах ринкової економіки закладів освіти, які б повністю утримувались за рахунок бюджетних коштів, немає. Так, питома вага студентів, які навчались за рахунок державного і місцевих бюджетів у 2009/10 навчальному році, склала лише 40,5%, у 2010/11 – 42%, у 2011/12 – 43,4% [11], тобто більше половини студентів здобували освіту за небюджетні кошти.

Якби вказана невідповідність стосувалася лише формальності, то великої біди від цього б не було. Проте справа у тому, що статус бюджетної установи за визначенням суттєво обмежує заклади освіти бути повноправними конкурентоспроможними суб'єктами господарювання. Це цілком природно, оскільки держава, виділяючи бюджетні кошти на утримання закладу освіти, розписує їх детальне використання шляхом затвердження специфічних фінансових планів-кошторисів. Більше того, власні надходження закладів освіти, як бюджетних установ, не можуть бути використані закладами освіти на свій розсуд – їх використання теж регламентовано. Розміри заробітної плати працівників бюджетних установ визначаються виключно урядовими постановами і можливості на законних підставах збільшувати їх керівники державних і комунальних навчальних закладів практично не мають. Оскільки заклади освіти, як бюджетні установи, визначені неприбутковими, то навіть якщо у платі за надання освітніх чи інших послуг може бути прибуток (а при виробничій діяльності буває прибуток або збитки), то заклад освіти теж позбавлений можливості використовувати його на власний розсуд – прибуток повністю повинен бути направлений на забезпечення діяльності, яка повинна була фінансуватись за рахунок бюджетних коштів (ст. 514 Бюджетного кодексу України). Отже, за умови статусу бюджетних установ заклади освіти, на наше переконання, не зможуть досягти такої бажаної для переважної більшості їх керівників фінансової автономії.

Відповідно статус бюджетної установи обумовлює і суттєві особливості організації та ведення бухгалтерського обліку як єдиного офіційного джерела інформації про економічне становище, результати діяльності суб'єктів господарювання для прийняття адекватних рішень. Так, зокрема, діючий порядок бухобліку закладів освіти як бюджетних установ, на наше переконання, унеможлиблює визначення вартості підготовки одного кваліфікованого робітника, фахівця, аспіранта, докторанта, слухача за освітньо-кваліфікаційним рівнем, науковим ступенем, спеціальністю, напрямом підготовки, галуззю знань, видом економічної діяльності (для професійно-технічного навчального закладу), професією та формою навчання, як це визначено Методикою розрахунку орієнтовної середньої вартості підготовки одного кваліфікованого робітника постановою Кабінету Міністрів України від 20 травня 2013 р. № 346.

Про дію впливу марксистсько-ленінської економічної теорії на результати досліджень економіки освіти українських вчених може свідчити навчальний посібник І.С. Каленюк “Економіка освіти”, який є першим в Україні виданням, де здійснена спроба викласти системні теоретичні та практичні економічні основи цієї галузі [12].

Перш за все, що привертає увагу – відсутність навіть згадки про Систему національних рахунків, про те, що в Україні з 2001 року освіта класифікована як окремий вид економічної діяльності, по якому щорічно публікується офіційна статистична інформація щодо випуску (вартості освітніх послуг, що є результатом виробничої діяльності закладів освіти), проміжного споживання (витрати на освітні послуги, які використані закладами освіти для виробничих потреб), валової доданої вартості (різниця між випуском і проміжним споживанням закладів освіти), про діючі національні статистичні класифікації видів економічної діяльності (КВЕД) і продукції та послуг (ДНПП). На наш погляд, саме ігнорування концептуальних засад і рекомендацій СНР привело автора до висновку з посиланням на К. Маркса, що “Виробництво і постачання освітніх послуг має товарний характер дуже обмеженою мірою, тільки тоді, коли освіта здобувається повністю на платній основі”. [13]. У ринковій моделі економіки

(вказаний висновок викладено у темі 4. Освіта в умовах ринкової економіки) виробництво і ”постачання” (у СНР - реалізація) освітніх послуг здійснюється у переважній більшості випадків на платній основі – різниця лише у тому, хто платить: держава, юридична особа, фізична особа. Загальний обсяг випуску освітніх послуг у 2011 році в Україні склав 91,4 млрд. грн., у тому числі обсяг послуг, реалізованих населенню (тобто, повністю оплачених населенням) – 3,1 млрд. грн., або 3,4 %.[14]. Отже, автор пропонує вважати, що в Україні у 2011 році було вироблено освітнього продукту (освітніх послуг) лише на 3,1 млрд. грн., або лише 3,4 % від реальної вартості, визначеної офіційно Україною згідно рекомендації СНР.

Не менш яскравим прикладом ігнорування положень СНР може слугувати стаття А.О.Гжесюк “Освітній продукт як категорія глобального ринку”. Важко зрозуміти, як можна без посилання на принципи і поняття СНР, без аналізу відповідних міжнародних статистичних даних здійснити заявлене автором дослідження ”... суті освітнього продукту та його ідентифікації в межах глобального ринку послуг”? Саме цим, тобто, відсутністю аналізу статистичних даних, сформованих відповідно до вимог економічних класифікаторів СНР, на нашу думку, пояснюється те, що автор вимушена була сформулювати дуже розпливчасте абстрактне твердження, яке практично неможливо аналізувати чи коментувати : “... освітній продукт (ОП)... відрізняється від освітньої послуги наступним: ОП має цілісний характер; ОП може проходити оцінку якості через співставлення з національними та міжнародними стандартами; він носить форму затверджених модулів, які дозволяють продовжити освіту у більшості постіндустріальних країн; ОП передбачає спільну кооперацію студента і викладача щодо підвищення ефективності навчання; ... Наведені вище сутнісні ознаки ОП дозволяють стверджувати , що під освітнім продуктом слід розуміти позатеаурусний рівень набутих знань, вмінь та навичок, інтегрований та уніфікований характер яких забезпечує фахівцеві відповідний рівень конкурентних позицій на національних та глобальних ринках робочої сили”. [15] Вважаємо, такі та подібні їм інші науково-теоретичні визначення не дають змогу

використовувати їх в практичній діяльності. До цього слід додати, що офіційне визначення понять ”освітній продукт”, “освітня послуга” у нормативно-правових державних актах до цього часу відсутнє.

У цьому зв’язку на основі концептуальних засад СНР ми сформулювали наступне визначення:

Освітній продукт (освітня послуга, освітня продукція, продукт освіти – тотожні поняття) як результат виду економічної діяльності “освіта”:

освітня діяльність, що вносить зміни в інтелектуальний стан окремих осіб і формує у них здатність створювати валову додану вартість;

виробляється за попереднім замовленням, формалізованим певним чином (як правило, одержанням відповідного документа про здобуття освіти), в наслідок чого заздалегідь визначається його відповідність певним вимогам (освітнім стандартам);

включає лише ту освітню діяльність, яка згідно національних економічних класифікаторів видів економічної діяльності, продукції та послуг входить до секції “Освіта” та секції “Послуги у сфері освіта”;

має вартісний вираз за основною ціною або ціною виробника.

На наше переконання, саме запропоноване визначення даватиме змогу на єдиній концептуальній основі формувати базу показників виду економічної діяльності ”Освіта”, придатних для економічного аналізу, порівняння їх з відповідними показниками інших видів економічної діяльності, інших країн, розрахунку адекватних цін освітнього продукту (освітніх послуг), розробки на сучасному рівні прогнозів і стратегічних планів виробництва освітнього продукту (освітніх послуг), створення сучасної моделі освіти в умовах ринкової економіки.

Аналіз освітньої діяльності в Україні почнемо з основних показників, які представлені у таблиці 1.

Таблиця 1

**Основні показники освітньої діяльності в Україні
у 1990 – 2010 рр.**

	роки					2010 у % до 1990
	1990	1995	2000	2005	2010	
Кількість дітей у дошкільних закладах (тис.)	2428	1536	983	1032	1273	52,4
Охоплення дітей дошкільними закладами до кількості дітей відповідного віку (%)	57	44	40	51	53	-4
Кількість осіб, які навчалися у навчальних закладах (тис.)	9460	9239	9220	8605	7224	76,6
У тому числі: Загальноосвітніх	7132	7143	6764	5399	4299	59,3
Професійно-технічних	660	555	525	497	434	65,8
Вищих	1648	1541	1931	2709	2491	151,2
Кількість аспірантів, осіб	13374	17464	23295	29866	34653	259,1
Кількість докторантів, осіб	503	1105	1131	1315	1561	310,3

Джерело: Статистичний щорічник України за 2011 рік, с.с.432,437,450.

Кількість дітей у дошкільних закладах зменшилась майже наполовину. Головним чином це пояснюється зниженням народжуваності, оскільки показник охоплення дітей дошкільною освітою зменшився лише на 4 відсоткові пункти. (Так, якщо у 1990 році кількість народжених в Україні склала 657,2 тис., то у 2000 році – 385,1 тис., а у 2010 – 497 тис.)

Фактор зменшення народжуваності виступає головним чинником зменшення і загальної кількості осіб, які навчались у всіх навчальних закладах – на 23, 4 %, – при цьому дія цього фактора буде визначальною на протязі найближчих 10-15 років. За зазначених умов привертає увагу той факт, що на 51,2% відсотки зросла кількість студентів у ВНЗ, у 2,6 рази – кількість аспірантів, та у 3,1 рази – кількість докторантів.

У таблиці 2 наведено показники України у світових рейтингах за індексом освіти, рівнем освіти дорослого населення, ВВП на душу населення (ПКС у дол. США) у 1995-2010 рр.

Таблиця 2

Показники України у світових рейтингах за індексом освіти, рівнем освіти дорослого населення, ВВП на душу населення (ПКС у дол. США).

Показники	Роки			
	1995	2000	2005	2010
Індекс освіти	0,87	0,92	0,95	0,795
Місце України у світовому рейтингу	53	31	32	21
Рівень освіти дорослого населення (старшого від 15 років) (%)	95	99,6	99,4	99,7
Місце України у світовому рейтингу	55	4	12	7
ВВП на душу населення (ПКС у дол. США)	5010	3194	5491	6535
Місце України	94	104	91	81

Джерело: Доклади о развитии человека (за відповідні роки) ПРООН, М.: "Весь мир".

За індексом освіти Україна піднялась із 53 місця у 1995 році на 21 місце у 2010 році; за рівнем освіти дорослого населення (старшого від 15 років) ситуація є ще кращою – Україна піднялась із 55 місця у 1995 році на 7 місце у 2010 році.

Але виходячи з того, що показник ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності у доларах США (один із основних показників, які характеризують рівень економічного розвитку країни), в Україні позиціонує її на дев'яностих місцях, це дає підстави для висновку про слабкий взаємозв'язок між поліпшенням показників освітньої діяльності та показниками економічного зростання в Україні, що підтверджує аналогічний висновок фахівців ПРООН, сформульований у 2010 році у Доповіді про людський розвиток. [16]

Певним підтвердженням такого висновку можуть бути і показники таблиці 3.

Таблиця 3

Показники індексу освіти, середньої тривалості навчання, очікуваної тривалості навчання, ВВП на душу населення в Україні та деяких країнах за 2010 рік.

	Індекс освіти, скоригований з урахуванням нерівності	Середня тривалість навчання (років)	Очікувана тривалість навчання (років)	ВВП на душу населення (ПКС у дол. США)
Україна	0,795	11,3	14,6	6535
Німеччина	0,858	12,2	15,6	35308
Велика Британія	0,766	9,5	15,9	35087
Франція	0,751	10,4	16,1	34341
Польща	0,728	10,0	15,2	17803
Греція	0,788	10,5	16,5	27580
Росія	0,631	8,8	14,1	15258
США	0,863	12,4	15,7	47094
Китай	0,453	7,5	11,4	7258
Канада	0,834	11,5	16,0	38668
Японія	н\д	11,5	15,1	34692
Країни ОЕСР	0,810	11,4	15,9	37077

Джерело: Доклад о развитии человека, 2010, ПРООН, М.: "Весь мир", с.с.143-146, 152-155.

Так, за індексом освіти, скоригованим з урахуванням нерівності, Україна у 2010 році займала, як уже відмічалось, 21 місце у світі, випереджаючи такі країни, як Велика Британія, Франція, Польща. Росія. Показник середньої тривалості навчання в Україні (11,3 роки) також перевищує відповідний показник таких країн, як Велика Британія (9,5), Франція (10,4), Польща (10,0).

У той же час показник ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності у доларах США в Україні у рази менше у порівнянні з Великою Британією (у 5,4 рази), Францією (у 5,3 рази), Польщею (у 2,7 рази), країн ОЕСР (у 5,7 рази).

Окремо слід привернути увагу до пари показників: середньої тривалості навчання і очікуваної тривалості навчання. Як уже відмічалось, за показником середньої тривалості навчання Україна в 2010 році випереджала багато країн, навіть високорозвинених (зокрема, Велику Британію, у якій зазначений показник склав 9,5 років, Францію, у якій цей показник склав 10,4 роки).

В той же час за показником очікуваної тривалості навчання Україна, не дивлячись на його зростання до 14,6 років у порівнянні з показником середньої тривалості навчання, значно відстає від високорозвинених країн, тієї ж Великої Британії (15,9 років), Франції (16,1), в середньому по країнах ОЕСР (15,9). На нашу думку, це перш за все, є наслідком відмови від обов'язкового 12-річного навчання та повернення до 11-річного навчання.

З урахуванням викладеного вище визначення освітнього продукту (освітніх послуг) пропонуються для аналізу наступні основні показники виду економічної діяльності “Освіта” в Україні у 2001 – 2011 рр.

Таблиця 4

**Основні показники виду економічної діяльності „Освіта”
в Україні у 2001 – 2011 рр.**

ПОКАЗНИКИ	Роки			
	2001	2005	2010	2011
Випуск (вартість освітніх послуг) (у фактичних цінах, грн.)	12437	29388	83917	91397
% до загального випуску	2,6	2,8	3,3	3,0
Виробництво ВДВ (у фактичних цінах, грн.)	8904	20882	55678	60896
% до загального ВДВ	4,4	4,7	5,1	4,6
Кількість зайнятого населення за видом економічної діяльності „Освіта” (тис. осіб)	1609,7	1668,2	1688,3	1677,6
частка у загальній кількості зайнятих (%)	8,0	8,1	8,3	8,3
Кількість дітей у дошкільних навчальних закладах у розрахунку на одного педагогічного працівника (осіб)		8		8
З них:				
у міській поселеннях		8		8
у сільській місцевості		8		8
Кількість учнів денних загальноосвітніх навчальних закладів у розрахунку на одного учителя осіб		10		8
з них:				
у міських поселеннях		12		10
у сільській місцевості		8		6

Кількість студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації у розрахунку на одного викладача осіб		12		10
Державні видатки на освіту (вартість освітніх послуг, оплачена за рахунок бюджетних коштів) (млн.грн.)	9557,1	26801,8	79826	86253,6
У % до попереднього періоду		288,4	297,8	108,1
у % до загального випуску за видом „Освіта”	76,8	91,2	95,1	94,4
у % до загального ВВП	4,7	6,1	7,4	6,6
у тому числі на:				
дошкільну	0,5	0,7	0,9	0,8
загальну середню	1,7	2,6	3,0	2,6
професійно-технічну	0,3	0,4	0,5	0,4
вищу	1,5	1,8	2,2	1,9

Джерело: Статистичний щорічник України за 2011 рік; Статистичні бюлетені за 2005 і 2011 р.р.

Випуск, або загальна вартість освітніх послуг (освітнього продукту) зріс у 7,3 рази, а у загальній структурі – на 0,4 відсоткових пункти. Виробництво валової доданої вартості зросло у 6,8 рази (на 0,2 відсоткових пункти у загальній структурі). Кількість зайнятого населення зросла на 0,4 %, а частка у загальній кількості зайнятих – на 0,3 відсоткових пункти. До цього слід додати, що освіта є одним із небагатьох видів, де зросла кількість зайнятих при зменшенні кількості осіб, які отримували освітні послуги (див. дані таблиці 1). Підтвердженням цього явища виступають показники кількості учнів у розрахунку на одного учителя як у міських поселеннях, так і у сільській місцевості, і кількості студентів у розрахунку на одного викладача.

Вражаюче зросли обсяги державних видатків на освіту – у 9 разів, а у відсотках до ВВП – з 4,7 до 6,6, що відповідає показникам провідних країн світу, а то й перевищують їх. Слід також підкреслити, що збільшення обсягів відбулося за всіма розділами освіти як виду економічної діяльності: дошкільна, загальна середня, професійно-технічна, вища.

Важливою складовою економічного аналізу є виробництво та розподіл валової доданої вартості (ВДВ). У таблиці 5 наведено відповідні показники виду економічної діяльності „Освіта” у порівнянні з деякими іншими видами та загальним обсягом ВВП.

Таблиця 5

Виробництво та розподіл ВДВ виду економічної діяльності „Освіта” та деяких інших видів
(у фактичних цінах, млн.грн.)

Види економічної діяльності	Роки	Випуск	Проміжне споживання	Валова додана вартість (ВДВ)	У тому числі:					
					оплата праці найманих працівників		Інші податки (за виключенням інших субсидій, пов'язаних з виробництвом)		Валовий прибуток, змішаний доход	
					млн. грн.	% ВДВ	млн. грн.	% ВДВ	млн. грн.	% ВДВ
Освіта	2001	12437	3533	8904	6402	71,9	28	0,3	2474	27,8
	2010	83917	28239	55678	50560	90,8	103	0,2	5015	9,0
	зростання	6,7 р.	8,0 р.	6,3 р.	7,9 р.	+18,9	3,7 р.	-0,1	2 р.	-18,8
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	2001	66306	36885	29421	5831	19,8	23	0,1	23567	80,1
	2010	194132	111491	82641	17536	21,2	-305	0	65410	79,1
	зростання	2,9 р.	3,0 р.	2,8 р.	3,0 р.	+1,4	х	х	2,8 р.	-1,0
Промисловість	2001	224075	168738	55337	29681	53,6	540	1	25116	45,4
	2010	1033189	774171	259018	157072	60,6	-267,9	0	104625	40,4
	зростання	4,6 р.	4,6 р.	4,7 р.	5,3 р.	+7,0	х	х	4,2 р.	-5,0
Будівництво	2001	18339	11048	7291	4242	58,2	193	2,6	2856	39,2
	2010	98904	66386	32518	15364	47,2	482	1,5	16672	51,3
	зростання	5,4 р.	6,0 р.	4,5 р.	3,6 р.	-11,0	2,5 р.	-1,1	5,8 р.	+12,1
Транспорт і зв'язок	2001	41295	16708	24587	10325	42	682	2,8	13580	55,2
	2010	209444	98431	111013	56222	50,6	1591	1,4	53200	48,0
	зростання	5,1 р.	5,9 р.	4,5 р.	5,4 р.	+8,6	2,3	-1,4	3,9 р.	-7,2
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	2001	10005	3994	6011	4278	71,2	32	0,5	1701	28,3
	2010	64327	22146	42181	35903	85,2	-376	0	6654	15,8
	зростання	6,4 р.	5,5 р.	7 р.	8,4 р.	+14,0	х	х	3,9 р.	-12,5
ВВП (у ринкових цінах)	2001	484220	280030	204190	86440	42,3	27264	13,4	90486	44,3
	2010	2516699	1434130	1082569	540651	50	131339	12,1	410579	37,9
	зростання	5,2 р.	5,1 р.	5,3 р.	6,3 р.	+7,7	4,8 р.	+1,3	4,5 р.	-6,4

Джерело: Статистичний щорічник України за 2011 рік, с. 30-3

Перш за все привертає увагу той факт, що зростання показників випуску, проміжного споживання, валової доданої вартості, оплати праці найманих працівників за видом “Освіта” випереджає відповідні показники як ВВП у цілому, так і переважної більшості інших видів економічної діяльності.

Характерною особливістю виду “Освіта” є те, що у розподілі валової доданої вартості домінуюче місце займає оплата праці – 90,8 % у 2010 році проти 21,2 % за видом “Сільське господарство, мисливство і лісове господарство”, 60,6 % – за видом “Промисловість”; 50,6% - “Транспорт і зв’язок”; 47,2 % - “Будівництво”; 82,5 % - “Охорона здоров’я та надання соціальної допомоги”; 50 % - у ВВП в цілому. Слід також зазначити, що у 2010 році в освіті, як виді економічної діяльності валова додана вартість на 9 % (або 5 млрд. грн.) було сформовано за рахунок валового прибутку, змішаного доходу, і це при тому, що практично всі державні та комунальні навчальні заклади є бюджетними установами і за статутом є неприбутковими.

Проаналізуємо також дані про окремі показники виду економічної діяльності “Освіта” порівняно з деякими іншими видами (таблиця 6).

Таблиця 6

Окремі показники виду економічної діяльності “Освіта” та деяких інших видів

Види економічної діяльності	ВДВ на 1 найманого працівника (тис.грн.)		Середньорічна кількість найманих працівників (тис.грн.)		Середньомісячна номінальна заробітна плата працівників (грн.)		Основні засоби на 1 найманого працівника (тис. грн.)	
	Роки							
	2005	2010	2005	2010	2005	2010	2005	2010
Освіта	13	34	1610	1640	641	1889	32,1	44,2
зростання		2,6 р.		101,9		2,9 р.		1,4 р.
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	35,7	124,3	1137	665	437	1467	66,9	170,5
зростання		3,5 р.		58,5		3,4 р.		2,5 р.
Промисловість	35,1	92,0	3416	2842	967	2580	133,7	387,5
зростання		2,6 р.		83,2		2,7 р.		2,9 р.

Будівництво	35,5	85,6	461	380	894	1754	53,5	166,1
зростання		2,4 р.		82,4		2,0 р.		3,1 р.
Транспорт і зв'язок	47,8	117,5	992	945	1057	2726	185,8	4038,2
зростання		2,5 р.		95,3		2,6 р.		21,7 р.
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	11	33,3	1271	1268	517	1631	305	49,2
зростання		3,0 р.		99,8		3,2 р.		1,6 р.
ВВП (у ринкових цінах)	38,8	100,6	11388	10758	806	2239	112,1	618,0
зростання		2,6 р.		94,5		2,8 р.		5,5р.

Джерело: Статистичний щорічник України за 2011 рік

У 2010 році валова додана вартість, яка припадає на одного найманого працівника виду “Освіта”, становила 34 тисячі гривень проти 100,6 гривень у цілому по Україні (або у 3 рази менше); 124,3 тисячі гривень за видом “Сільське господарство, мисливство, лісове господарство” (або 3,7 рази менше); 92 тисячі гривень за видом “Промисловість” (або у 2,7 рази менше); 117,5 тисячі гривень за видом “Транспорт і зв'язок” (або у 3,5 рази менше); 85,6 тисячі гривень за видом “Будівництво” (або у 2,5 рази менше). Ситуація з низькою продуктивністю праці за видом “Освіта” (як, до речі, і за видом “Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги”), потребує окремого аналізу, особливо з огляду на той факт, що на початок 2010 року за цим видом вищу освіту мали 70,7 % штатних працівників, тоді як у цілому по Україні – 55,5 %; за видом “Сільське господарство, мисливство, лісове господарство” – 26,9 %, за видом “Промисловість” – 43,9 %; за видом “Будівництво” – 38,8 %; за видом “Транспорт і зв'язок” – 42 %. На наш погляд, наведені дані теж свідчать про відсутність достатньої кореляції між рівнем освіченості працівників та продуктивністю їх праці у розрізі видів економічної діяльності.

Певним поясненням порівняно низької продуктивності праці працівників виду економічної діяльності “Освіта” можуть слугувати показники середньорічної кількості найманих працівників. Якщо показники ВДВ на одного найманого працівника в аналізованих видах формувалися на фоні зменшення показника середньорічної кількості найманих працівників (у цілому по Україні – 5,5 %; за видом “Сільське господарство, мисливство, лісове господарство” – 41,5 %; “Промисловість” – 16,8 %; “Транспорт і зв’язок” – 4,7 %; “Будівництво” – 17,6 %; “Охорона здоров’я та надання соціальної допомоги” – 0,2 %), то за видом „Освіта” – + 1,9 %.

Середньомісячна номінальна заробітна плата працівників виду „Освіта” зросла у 2010 році у порівнянні з 2005 роком у 2,9 рази, або практично на рівні показника у цілому по Україні.

Основні засоби (у вартісному виразі), які припадають на одного найманого працівника виду економічної діяльності “Освіта” (або, інакше кажучи, технічне оснащення працівників цього виду), значно нижчі інших видів: з одного боку це пояснюється особливостями виробничого процесу, а з іншого – перекосами в організації освітньої діяльності, коли перевага надається збільшенню кількості працюючих, а не модернізації навчального процесу.

Наведені вище основні положення здійсненого нами дослідження освіти як виду економічної діяльності, на наше переконання, дає підстави стверджувати, що з 2001 року освіта має достатню статистичну інформацію, сформовану на базі концептуальних засад Системи національних рахунків (СНР), і аналіз якої має бути основою для розробки і впровадження сучасної ефективної економічної моделі освіти.

В контексті СНР розглянемо взаємозв’язок освіти із зайнятістю населення України. Світова економічна криза 2008-2009 років в котрий раз продемонструвала, що ринкова економіка, якій об’єктивно притаманна циклічність функціонування з відомими фазами (криза, депресія, поживавлення, підйом), обумовлює відповідні коливання сукупного попиту на робочу силу та сукупної пропозиції. У Європі за даними Євростату у масштабі 2012 року рівень безробіття у Європі досяг 11,8%,

при цьому слід зазначити, що серед молоді (до 25 років) цей показник досяг майже 25%. У таких країнах, як Іспанія та Греція, загальний рівень безробіття перевищив показник 26%, а серед молоді 56%. Наведені показники, на нашу думку, ставлять під сумнів твердження, що наявність у економічно активного населення освіти більш високого рівня дає можливість значно швидше знайти нове робоче місце. Наведені у таблиці 7 дані по Україні свідчать про аналогічні тренди.

Таблиця 7

Показники випуску фахівців з вищою освітою та зайнятості населення в Україні у 2001-2011 роках.

Показники	2001	2005	2010	2011	2011 у % до 2001
Випущено фахівців з вищою освітою (без тих, що закінчили відповідний цикл навчання та продовжують навчання з метою здобуття більш високого освітньо-професійного рівня), тис.	422,2	515,1	654,6	626,5	148,4
Кількість зайнятого населення, усього, тис.	19971,5	20680,0	20266,0	20324,2	101,8
Безробітні (за методологією МОП), не працевлаштовані після закінчення загальноосвітніх та ВНЗ I-IV рівнів акредитації, у % до загальної кількості	15,6*	16,3	16,2	18,7	+3,1

*) Дані за 2003 рік.

Джерело: Статистичний щорічник України за 2011 рік., с 359

Випуск фахівців з вищою освітою за 10 років зріс на 48,4% у той час, коли кількість зайнятого населення зросла лише на 1,8%. Цілком природно, що різниця у темпах вказаних трендів призвела до зростання (на 3,1 відсоткових пункти) у структурі усього зайнятого населення питомої ваги безробітних, які після закінчення загальноосвітніх та ВНЗ не змогли знайти собі місце на ринку праці. До цього слід додати, що це стосується перш за все випускників ВНЗ, оскільки кількість випускників-школярів у зазначеному періоді зменшилася майже на 30%.

На нашу думку, однією з основних причин виникнення зазначеної проблеми (неузгодженість механізмів регулювання освітньої діяльності та визначення потреб ринку праці у кваліфікованих кадрах) є те, що статистичні дані щодо потреб ринку

праці формуються за видами економічної діяльності згідно СНР, а переліки, за якими здійснюється підготовка фахівців у ВНЗ, практично відповідають назвам ЗКГНГ (загальносоюзний класифікатор галузей народного господарства) – класифікатора планової економіки). Таке становище просто позбавляє можливості практичним працівникам, які кожного року розробляють плани прийому до ВНЗ, у більшості випадків використовувати зазначені статистичні дані через їх неузгодженість між собою.

Результати нашого дослідження дозволили нам сформулювати наступні основні пропозиції:

- освіта, як вид економічної діяльності в Україні, з 2001 року має офіційну статистичну інформацію, сформовану відповідно до концептуальних засад Системи національних рахунків, яка повинна враховуватися при розробці і впровадженні реформ в освіті;

- у відповідних державних нормативно-правових актах слід затвердити визначення “Освітній продукт” (освітня послуга, освітня продукція, продукт освіти як тотожні поняття)”, взявши за основу запропоноване нами визначення;

- необхідно забезпечити розробку і впровадження нормативно-правових актів щодо зміни статусу державних і комунальних навчальних закладів з бюджетної установи на установу, яка одержує бюджетні кошти як плату за освітні послуги відповідно до концептуальних засад Системи національних рахунків, і, як наслідок, відповідні зміни у бухгалтерському обліку;

- виявлені ознаки слабого взаємозв’язку між поліпшенням показників освітньої діяльності та показниками економічного зростання в Україні, слабкою кореляцією між рівнем освіченості працівників та продуктивністю їх праці у розрізі видів економічної діяльності, відсутності впливу освіченості молоді на поліпшення можливості їх працевлаштування обумовлюють необхідність здійснення відповідних ґрунтовних досліджень зазначених явищ;

- доцільно здійснити впровадження Національної рамки кваліфікацій та Національної стандартної класифікації освіти з урахуванням положень Класифікатора видів економічної діяльності (КВЕД) та Державного класифікатора

продукції та послуг (ДКПП), що дасть змогу використовувати статистичні дані ринку праці при плануванні обсягів підготовки фахівців і робітничих кадрів у розрізі спеціальностей;

- освітні стандарти (перш за все вищої освіти) повинні в обов'язковому порядку містити можливості розрахунку вартості освітнього продукту за основною ціною або ціною виробника.

Оскільки освіта у сучасному житті є надзвичайно важливою, складною та суспільно чутливою сферою, ми розуміємо, що викладені вище пропозиції не можуть претендувати на повну вичерпаність. Разом з тим ми впевнені, що їх реалізація дозволить істотно підвищити ефективність освіти як виду економічної діяльності та поліпшити якість освітніх послуг.

Список використаних джерел:

1. Цілі Розвитку Тисячоліття. Україна - 2010. Національна доповідь, К. 2010. С.43-44.
2. Доклад о мировом развитии.-2013. Зайнятость. Обзор/Всемирный банк.- Вашингтон. 2012. С.1-2.
3. Заможне суспільство, конкурентноспроможна економіка, ефективна держава. Програма економічних реформ на 2010-2014 роки. Реформа системи освіти. С.30.
4. Доклад о развитии человека 2010. ПР ООН., М., «Весь Мир» 2010, С.202-203.
5. Заможне суспільство, конкурентноспроможна економіка, ефективна держава. Програма економічних реформ на 2010-2014 роки. С.30.
6. Статистичний щорічник України, 2011, Державна служба статистики України, С.28.
7. Згуровський М.З. «Університети не повинні перетворитись у бізнес». http://society.lb.ua/education/2013/06/12/205995_university_prevratitsya.html
8. Статистичний щорічник України, 2011, Державна служба статистики України, С.28.
9. Мочерний С.В., Довженко М.В., Економічна теорія: підручник. К.; Видавничий центр «Академія», 2004. С. 11.
10. Методические указания к разработке государственных планов развития народного хозяйства СССР, утверждённые постановлениями Госплана СССР № 48 от 22 апреля 1974 г. М.: «Экономика» 1974. С.602-603.
11. Основні проказники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2011/12 навчального року. Статистичний бюллетень. Державна служба статистики України, К. 2012. С. 13.
12. Каленик І.С. Економіка освіти: Навч. Посіб. – К. : Знання України, 2005. С. 316.
13. Каленик І.С. Економіка освіти: Навч. посіб. – К.: Знання України. 2005. С. 83.

14. Статистичний щорічник України за 2011 рік. Державна служба статистики України, С. 32, 299.
15. Гжесюк А.О. Освітній продукт як категория глобального ринку / ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»//Вісник Дніпропетровського університету. – 2009: Випуск 3/1 – С. 193-194.
16. Доклад о развитии человека 2010. ПРООН, М, "Весь мир"